

УДК 61:929 Иванић С.
329.18:929 Иванић С.

DOI <https://doi.org/10.31212/tokovi.2021.2.jov.11-37>

Оригинални научни рад

Примљен: 28. 4. 2021.

Прихваћен: 29. 6. 2021.

Јелена ЈОВАНОВИЋ СИМИЋ

Музеј науке и технике, Београд

jelena.simic@muzejnt.rs

Драгомир БОНЦИЋ

Институт за савремену историју, Београд

dragomirbondzic@yahoo.com

Стеван Иванић (1884–1948) – прилог за биографију

АПСТРАКТ: Стеван Иванић је био српски лекар и руководилац здравствене службе у Краљевини Југославији. У младости социјалиста, од 1934. се прикључио покрету Збор и заступао десничарске идеолошке ставове. Био је комесар социјалне политике и народног здравља 1941, а после рата је отишао у емиграцију, где је и преминуо 1948. године. Комунистичке власти су га осудиле као злочинца и издајника. Иванићева биографија је до сада представљана само у кратким енциклопедијским одредницама. Овај рад је покушај да се она употпуни подацима из доступне архивске грађе, периодике и литературе и тако омогући јасније сагледавање његовог стручног и идеолошко-политичког деловања и ставова.

Кључне речи: Стеван Иванић, историја медицине, Збор, Други светски рат, расизам, Савет комесара, колаборација, емиграција

Стеван Иванић је рођен 22. децембра 1884.¹ у Малом Мокром Лугу, као четврто дете Марије, учитељице у мокролушкој основној

1 Датуми су наведени по грегоријанском календару.

школи, и Зорана Иванића,² полицијског чиновника.³ Стеванов млађи брат Момчило, касније доктор биологије, народни посланик и књижевник, рођен је 1886, такође у Малом Мокром Лугу. Те исте године породица Иванић је напустила ово место и затим се више пута селила због службених премештаја Марије Иванић (Шопић, Сибница, Кусадак, Ваљево). Стеван је основну школу учио у Кусатку, потом у Ваљеву. У Ваљевској (тада нижој) гимназији завршио је први разред,⁴ а по пресељењу породице у Крагујевац, школовање је наставио и завршио у тамошњој гимназији 1904. После годину дана студирања природних наука на Филозофском факултету у Београду, школске 1905/06. уписао се на Медицински факултет у Прагу. Већ у наредном, летњем семестру 1906. прешао је у Грац, где је похађао три семестра и положио први од тада постојећа три „строга“ испита (ригорозума) који је обухватао биологију, физику, хемију, анатомију, хистологију и физиологију.⁵ Од зимског семестра 1907/08. студије је наставио у Бечу, где је 25. новембра 1910. промовисан у звање доктора целокупног лекарства.⁶ У последњој години студија био је стипендиста Министарства унутрашњих дела.⁷

По повратку у Србију, у крагујевачкој окружној болници одслужио је приправнички стаж,⁸ а затим је 16. марта 1912. добио прво намештење као лекар Среза драгачевског.⁹ Дужност је прекидао то-

2 Историјски архив Београда (ИАБ), Збирка црквених матичних књига, Матична књига рођених Цркве Св. Илије у Миријеву 1878–1893 (књ. 12), стр. 143, бр. уписа 10.

3 Урош Татић, „Иванић, Момчило“, *Српски биографски речник*, књ. 4, ур. Чедомир Попов, (Нови Сад: Матица српска, 2009).

4 Архива Ваљевске гимназије, „Оцене ученика Ваљевске гимназије за 1895/6.“ и „Оцене ученика Ваљевске гимназије за 1896/7“. - Због три слабе оцене, Иванић је поновио први разред. За помоћ у истраживању захваљујемо проф. др Владимиру Кривошејеву и Јелени Кривошејев.

5 Karl-Franzens-Universität Graz, Universitätsarchiv, Nationale, SS 1906, WS 1906/07, SS 1907; Sonder-Protokoll N° 180.

6 Archiv der Universität Wien (AT-UAW), Med. Nat. WS 1907/08, p. 22; AT-UAW, Med. Nat. WS 1909/10, pp. 6, 7; AT-UAW M 33.9, Nr. 1161 (Medizinisches Promotionsprotokoll).

7 Љубинка Трговчевић, *Планирана елита: о студентима из Србије на европским универзитетима у 19. веку*, (Београд: Службени гласник, 2003), 259.

8 Музеј науке и технике, Збирка Музеја Српског лекарског друштва (МНТ, Збирка СЛД), МНТ.Т:11.7.1340, Решење Министарства социјалне политике и народног здравља Обр. 10571 од 19. 11. 1941. о одређивању личне пензије др Иванић Стевану (препис).

9 *Српске новине* LXXIX, 53, 5. 12. 1913, 305.

ком балканских ратова, у којима је учествовао као трупни лекар.¹⁰ Средином децембра 1913. из Драгачевског среза је премештен за лекара Среза студеничког.¹¹

Уочи избијања Првог светског рата Иванић је поново мобилисан и распоређен на место трупног лекара Дунавског пешадијског пука III позива. До повлачења преко Албаније радио је и као болнички лекар у Београду и Лазаревцу, а 6. априла 1915. произведен је у чин резервног санитетског поручника. На Солунском фронту, после реорганизације санитета у марту 1916, служио је као трупни лекар XVIII брдског артиљеријског дивизиона Дунавске дивизије.¹² У Солуну је од фебруара до јуна 1918. похађао курс из бактериологије код доц. др Лудвика Хиршфелда, руководиоца Централне лабораторије српске војске у Српској болници „Престолонаследник Александар“. Курс је заправо био прва школа и расадник будућих српских стручњака у области превентивне медицине и инфектологије. Према Хиршфелдовим наводима, Иванић, који је курсеве из бактериологије похађао и као студент у Бечу, први се пријавио, јер је имао намеру да се специјализује у тој области.¹³ Средином августа 1918, по наређењу начелника санитета I армије сан. пук. др Драгутина Петковића, организовао је Бактериолошку лабораторију I армије и њоме руководио до краја рата, прво у Скочивиру, на Солунском фронту, а по ослобођењу Ниша у тамошњој Војној болници, где је радио и као лекар Унутрашњег одељења. Почетком јануара 1919. премештен је у крагујевачку војну болницу.¹⁴ Из рата је изашао са чином резервног санитетског капетана II класе,¹⁵ а након демобилисања почетком марта 1919. постављен је за вршиоца дужности физикуса Округа смедеревског.

10 Као војни обвезник грађанског реда, прво је био лекар санитетске колоне Шумадијске дивизије I позива, потом трупни лекар X па XI пука Шумадијске дивизије II позива, лекар V пука Дринске дивизије II позива, гарнизони лекар у Призрену и командир II пољске болнице Дринске дивизије II позива у Ђаковици. За уступљене податке захваљујемо др Александру Недоку.

11 *Српске новине* LXXX, 267, 5. 12. 1913, 1088.

12 Стев. З. Иванић, „Људски материјал у Српској војсци на Солунском фронту“, *Историја српског војног санитета: наше ратно санитетско искуство*, прир. Владимир Станојевић, (Београд: В. Станојевић, 1925), 583.

13 Лудвик Хиршфелд, *Историја једнога живота*, (Београд: Српска књижевна задруга, 1962), 86.

14 Стеван Иванић, „Бактериолошка лабораторија I армије“, *Српски архив за целокупно лекарство* XXIII, 11–12, (1921), 600.

15 *Службени војни лист* 37, 35, 22. 9. 1918, 496.

Иванића су социјална и политичка питања заинтересовала још као гимназијалца. Био је међу симпатизерима социјалдемократа, који су, окупљени у тајним друштвима и у ђачкој дружини „Подмладак“, читали дела Николаја Чернишевског и Светозара Марковића и листове *Одјек*, *Радничке новине* и *Радник*, критиковали режим Александра Обреновића и писали револуционарне песме. У то време је почео и сам да пише и неке његове песме и преводи објављени су у *Раднику*. У осмом разреду је био потпредседник „Подмлатка“, а у дискусијама које су у дружини вођене о „женском питању“ заступао је идеју о равноправности полова.¹⁶

Непосредно по повратку са студија почео је да објављује критичке чланке из социјалне медицине, у којима је изражавао и своје политичке ставове. У складу са идеологијом Српске социјалдемократске партије, у коју се учланио 1906, залагао се за права радничке класе, здравствену заштиту свих категорија становништва, а посебно радника, мајки и деце, за борбу против сиромаштва и социјалних болести, за обавезно образовање женске деце и просвећивање жене, посебно на селу,¹⁷ затим за реформу образовног система која би омогућила „стварање телом и карактером јаких, вољом и душом племенитих, срцем осећајних људи“.¹⁸ Истицао је да просветителски рад није кључни инструмент за културно уздизање народа, већ да је економски напредак основни предуслов у остварењу тог циља. „Треба дати маси народа“, писао је 1912. у листу *Жена*, „боље, угодније станове, краће радно време и више слободна времена за образовање и култивирање, веће наднице и више средстава за човечански живот; обавезно, бесплатно и дуже школовање, продужно образовање; треба заштитити жену и децу од рада у фабрикама и радионицама, створити услове за њихово духовно уздизање. Ето у томе се састоје

16 Стеван З. Иванић, „Моја сећања: Женско питање у ђачкој дружини 'Подмладак'“, *Споменица Мушке гимназије у Крагујевцу 1833–1933*, (Крагујевац, Издање Одбора за прославу стогодишњице, 1934), 269–270.

17 „Жена на селу је главни конзервативни и антикултурни елемент. Она је полазна тачка у некултури. На селу је она као нека теретна и приплодна животиња. И требало би почети с васпитавањем девојчица, подучавати их хигијени, јер све старије особе ништа више неће да приме, окореле у незнању. (...) Кад се већ стварно само један пол обавезује школом, онда је за културно подизање сељака важније, да то буде женскиње.“ Стеван З. Иванић, „Жена и народно просвећивање“, *Жена* I, 12, (1911), 734–735.

18 ИАБ, фонд Befehlshaber der Sicherheitspolizei und des Sicherheitsdienst – Заповедник полиције безбедности и службе безбедности (BdS), I–45, досије Стевана З. Иванића.

културни задатци данашњице, којима ће се подизати срећнија будућност.¹⁹ Уочи Првог балканског рата постао је члан Српског лекарског друштва²⁰ и Друштва за чување народног здравља, у којима је био активан наредне три деценије.

Из Иванићевих чланака из времена балканских ратова може се закључити да је био свестан њихове нужности (Албанци су, писао је, „вековима уништавали и требали српски живаљ по Старој Србији, па би га за још неколико година сасвим нестало“) али и да је, у духу социјалдемократских антиратних ставова, рат као појаву критички разматрао: „Стотине хиљада људи одвукао је рат са својих огњишта, од својих милих. Напустили су породице своје, оставили их на милост глади и немилост студи и отишли, одакле се не зна хоће ли се вратити и кад ће се вратити. Државе су их обукле у војничко одело, наоружале их и потерале напред.“²¹ На Солунском фронту, 1917. и 1918, у листу *Народ* је објавио низ чланака у којима је указивао на то да је пре ослобођења земље неопходно припремити детаљне планове, дефинисати устројство и обучити кадар будућих социјално-медицинских установа. „Лекари су“, писао је, „у првом реду позвани да раде на томе јер ће после рата имати да лече све невоље које је рат нанео народу и да потпомажу репопулацију.“²² У циљу припреме лекара за те нове задатке, заједно са сан. пук. Чедомиром Ђурђевићем и сан. кап. Душаном Копшом, ангажовао се око стварања Друштва српских лекара, које је замишљено као замена за Српско лекарско друштво у време рата.²³ Истицао је да је потребно припремити не само нови здравствени закон већ и нацрте свих закона који ће садржати одредбе у вези са јавном хигијеном, јер „целокупан друштвени живот стоји у тесној вези са народним здрављем“.²⁴ Рат се, сматрао је, води ради немачких тежњи за превлашћу над светом, али је, на другој страни, то „и рат за потпуну демократизацију културе и науке, за потпуно освојење права човека и грађанина“.²⁵ „Држави“, писао је, „никад није била јаснија потреба снажних и способних грађана него сада“, те из

19 Стеван З. Иванић, „Сексуална диететика“, *Жена* II, 3, (1912), 169–170.

20 Изабран је 13. септембра 1912. *Српски архив за целокупно лекарство* XIX, 12, (1913), 380.

21 Ст. З. Иванић, „Рат“, *Жена* III, 4, (1913), 212–213.

22 Ст. З. Иванић, „Народно здравље и законодавство“, *Народ* II, 314, 14. 6. 1918, 1.

23 *Пројекат Правила Друштва српских лекара – за време рата*, (Солун: Шт. Топографског одељења Врховне команде, 8. јула 1918).

24 Ст. З. Иванић, „Народно здравље и законодавство“, 1.

25 Др Ив., „Блиски задатци“, *Народ* II, 469, 3. 5. 1917, 1.

„тога факта рађа се за државе нова дужност према грађанима“.²⁶ Као и већина европских социјалних медицинара тог времена, Иванић је здравље нације посматрао првенствено као економску категорију и војну снагу државе за случај рата.

Вероватно захваљујући знању из бактериологије стеченом на Хиршфелдовом курсу и искуству у руковођењу армијском лабораторијом, Иванић је 1920. упућен на десетомесечно усавршавање из бактериологије, серологије и имунологије на Институт за експерименталну патологију у Бечу, којим је управљао познати стручњак Рихард Палтауф. Будући да је здравствена политика у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца, чији је идејни творац био Андрија Штампар, начелник Хигијенског одељења новооснованог Министарства народног здравља, била великим делом заснована на превентивној медицини, а број стручњака у тим областима изузетно мали, Иванићеве квалификације учиниле су га идеалним кандидатом за шефа једне нове установе такве врсте. Наиме, Стална епидемијска комисија, од 1919. саветодавни орган при Министарству, 1921. је предложила оснивање Института за проучавање и сузбијање заразних болести у Београду, али се прво приступило организовању појединих установа које ће, када се створе услови, ући у његов састав. Прва од њих је била Стална бактериолошка станица, основана почетком 1922. године. Иванић, који је 31. марта 1922. постављен за шефа хигијенско-бактериолошког одсека при Хигијенском одељењу Министарства народног здравља, одређен је за њеног руководиоца.²⁷ Задачи Станице били су проучавање, истраживање и сузбијање заразних болести, спровођење дезинфекције и вакцинације, стручно вршење прегледа животних намирница, медицинско-хемијских анализа, испитивање квалитета пијаћих вода и друго.²⁸ Исте године је образована Лабораторија за тропске и паразитарне болести, а наредне године Институт за социјалну медицину. Спајањем ових установа са Сталном епидемијском комисијом 1924. основан је Централни хигијенски завод²⁹ као средиште целокупне хигијенске службе у држави којем ће бити подређене све хигијенске установе. Изградња главне зграде Завода

26 Иванић, „Народно здравље и законодавство“, 1.

27 *Службене новине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца* IV, 96, 3. 5. 1922, 1.

28 Jelena Vasiljević, „Osnivanje Centralnog higijenskog zavoda u Beogradu i njegov rad u periodu između: dva rata (1919–1941)“, *Zbornik radova Dvanaestog naučnog sastanka Naučnog društva za istoriju zdravstvene kulture Jugoslavije*, (Beograd: Naučno društvo za istoriju zdravstvene kulture Jugoslavije, 1964), 164.

29 Данас Институт за јавно здравље Србије „Др Милан Јовановић Батут“.

започета је 1923. и тек када је завршена (1926), Завод је почео да делује као целина. Средства за довршавање градње и набавку опреме, у износу од 30.000 долара, обезбедила је Рокфелерова фондација, а располагање новцем поверила је Андрији Штампару, свом главном сараднику у Краљевини СХС. Сматрајући да у земљи нема стручњака који би могао да управља Заводом, Штампар је од руководиоца Фондације тражио да му препоруче неког из иностранства.³⁰ Међутим, у мају 1926. за вршиоца дужности директора Завода постављен је Иванић. Штампар овим избором није био задовољан, не само зато што га, очигледно, није сматрао довољно стручним већ и из других разлога – Иванић је, по његовим речима, био „просрпски орјентисан“, а ставови су им се разилазили и по питању здравствених задруга: док их је Иванић здушно подржавао, Штампар је сматрао да здравствена заштита коју пружају није довољно квалитетна.³¹ Штампаров негативан став према Иванићу резултирао је престанком даље сарадње Завода и Рокфелерове фондације.³²

Од доласка у Београд 1922. Иванић се и даље стручно усавршавао: 1923. у Институту за бродске и тропске болести професора Бернарда Нохта у Минхену изучавао је паразитологију, тропску медицину и клинику тропских болести, а 1925. је боравио у Варшави, код професора Хиршфелда, где је изучавао имунологију, хигијену и организацију социјално-медицинских установа. Године 1926. био је у Берлину, у Институту „Роберт Кох“, затим у Франкфурту на Мајни, у Државном институту за екперименталну терапију (данас Институт „Паул Ерлих“) и у Пастеровом институту у Паризу, где је проучавао организацију тих установа и разна стручна питања.³³ Још у априлу 1922, одлуком Санитетског савета биле су му признате „квалификације за хигијенско-бактериолошку струку“.³⁴ Осим тога, својим чланцима у *Гласнику Министарства народног здравља* и у другим листовима, у којима је разматрао актуелна питања здравствене политике, Иванић се већ од 1919. челницима здравствене службе несумњиво

30 Željko Dugac, *Protiv bolesti i neznanja: Rockefellerova fondacija u Međuratnoj Jugoslaviji*, (Zagreb: Srednja Europa, 2005), 117.

31 *Исто*, 82.

32 *Исто*, 118.

33 МНТ, Збирка СЛД, МНТ.Т:11.7.1339, Биографија др Стевана Иванића, неауторизован текст.

34 ИАБ, Фонд 494, Лекарска комора, 174/4, досије др Стевана З. Иванића. - После доношења Закона о лекарима специјалистима 21. 11. 1921. Иванић је имао звање специјалисте хигијене.

препоручио као „ангажован“ лекар савремених схватања. У то време, када је расна хигијена била саставни део државне здравствене политике, припадао је кругу лекара (Андрија Штампар, Милан Јовановић Батут, Урош Круљ, Владимир Станојевић, Лаза Марковић, Александар Ђ. Костић, Љутица Димитријевић и други)³⁵ који су се залагали за доношење закона којим би се онемогућило ступање у брак особа оболелих од појединих болести, као и расно-хигијенских закона о сегрегацији и стерилизацији особа ометених у развоју.³⁶ Како ти закони никада нису били донети (њихови заговорници су знали да би они тешко „прошли“ у народу, односно у Скупштини), Иванићево интересовање за расна питања касније се усмерило на изучавање „посебности динарске расе“.

Током 12 година на дужности директора Завода³⁷ Иванић је значајно допринео његовом развоју и ширењу делокруга. Овом приликом бисмо истакли мање познату чињеницу да је несумњиво његовом заслугом, у оквиру Социјално-медицинског одељења Завода, образован први центар за изучавање историје медицине у Србији. При Одељењу је 1931. прво основан Одсек за историју медицине, који је, по свему судећи, почео с радом тек 1935. када је као хонорарни сарадник Завода у својству „експерта за историју медицине“ ангажован Ристо Јеремић, пензионисани лекар и истакнути стручњак у овој области.³⁸ Уз Иванићеву подршку, Јеремић је 1937. формирао Медико-историјски музеј, први музеј те врсте у Србији, око којег се окупила група истраживача различитих професија (лекара, етнолога, историчара и филолога). На основу архивских истраживања и етно-

35 Видети: А. Štampar, *O zdravstvenoj politici*, (Zagreb: Tisak Hrvatskog štamparskog zavoda, 1919); М. Ј. Батут, „Главни правци наше здравствене политике III“, *Гласник Министарства народног здравља (МНЗ)*, бр. 4, 1919; У. Круљ, „Принципи једне здравствене политике“, *Гласник МНЗ*, бр. 1-3, 1919; В. Станојевић, „Еугеника и расно-хигијенски проблем“, *Гласник МНЗ*, бр. 1-3, 1919; Л. Марковић, „Потреба расно-хигијенске реформе брака II“, *Гласник МНЗ*, бр. 4, 1919; А. Ђ. Костић, „О заштити деце: синтетички преглед главних начела I“, *Народни подмладак*, св. 5, 1921; А. Ђ. Костић, „О заштити деце: синтетички преглед главних начела II“, *Народни подмладак*, св. 6, 1921; Љ. Димитријевић, „Поуке о чувању здравља“, рукопис у: ДАС, Г-229 – Епидемиолошки институт Београд, Ф I.

36 Стеван З. Иванић, „За народно здравље“, *Право народа*, 1921, 1-28. Делови текста су преведени на енглески у: Vladimir Petrović, „Stevan Z. Ivanić“, *The History of East-Central European Eugenics 1900-1945, Sources and Commentaries*, ed. Marius Turda, (London – New York: Bloomsbury, 2015), 497-498.

37 Указом од 16. 5. 1928. постављен је на место директора Завода.

38 Јелена Јовановић Симић, *Музеализација медицине: музеји и збирке у Србији*, (Београд: Музеј науке и технике, 2019), 154.

лошких проучавања на терену, настала су значајна историографска дела, као и по обиму мањи али садржајно драгоцени, бројни „ситнији прилози“ за историју здравствене културе. У оквиру едиције *Прилози за историју здравствене културе Југославије и Балканског полуострва*, коју је уређивао Иванић (нека издања у сарадњи са Јеремићем и другима) од 1937. до 1942. публиковано је 17 монографија и пет зборника под називом *Miscellanea*.³⁹ Будући да се и сам бавио проучавањем медицинске прошлости, Иванић је такође објавио низ историографских радова и две монографије.

Захваљујући положају директора установе од изузетне важности, као и свом активном деловању у бројним удружењима и организацијама, интензивном здравствено-васпитном раду и присуству у медијима, Иванић се у међуратном периоду позиционирао као једна од истакнутих фигура не само у медицинским круговима већ и у јавном животу. Био је члан Главног санитетског савета, председник Народног санитетског фонда, члан Главног одбора Југословенског друштва за чување народног здравља (једно време и председник Друштва), управних одбора Лиге против туберкулозе и Савеза земљорадничких задруга, Пољопривредног друштва, члан Организационог одбора Прве земаљске хигијенске изложбе и др. Уређивао је часописе *Гласник Централног хигијенског завода*, *Гласник Министарства народног здравља*, *Здравље* и друге. Објавио је око 200 научних и стручних радова, око десет књига, уџбеника и приручника, 15 здравствено-просветних брошура и више стотина чланака у здравственим листовима и дневној штампи.⁴⁰ Теме којима се посебно бавио биле су превенција заразних болести, хигијена исхране, општа хигијена, здравствено задругарство и здравствена заштита сеоског становништва. Био је носилац бројних одликовања (ордена Св. Саве III ст., Југословенске круне IV ст., Карађорђевог звезде IV ст., Белог орла IV ст., Француске сребрне медаље за сузбијање епидемија и др.).

На Медицинском факултету у Београду је од 1933. био ангажован као приватни доцент при Катедри за хигијену.⁴¹ Школске 1933/34. предавао је „Хигијену села (насеље, куће, становање)“ и држао Семинар за испитивање хигијене села. Од 1934/35. предавања је назвао „Одабране главе из Хигијене са нарочитим обзиром на хигијену села

39 Исто, 194.

40 МНТ, Збирка СЛД, МНТ.Т:11.7.1340, Биографија др Стевана Иванића.

41 Архив Југославије (АЈ), Фонд Министарство просвете Краљевине Југославије (66), 137–423, Одлука министра просвете П Бр. 4206 од 9. 2. 1933.

(становање, насеља, исхрана, заразне болести, народна медицина)“ и држао их слушаоцима IX и X семестра. Школске 1939/40. држао је предавања „Хигијена исхране са нарочитим обзиром на исхрану у нашем народу“ и „Хигијена насеља с обзиром на постанак њихов и на села и сеоски живот“.⁴² Као хонорарни професор *школске хигијене* био је ангажован и у Вишој педагошкој школи.⁴³

Од 1936. био је вршилац дужности начелника Санитетског одељења Министарства социјалне политике и народног здравља (за начелника је постављен 16. 6. 1937)⁴⁴ али је, све до постављења Богољуба Константиновића за директора Централног хигијенског завода 8. јуна 1938,⁴⁵ упоредо управљао и Заводом.⁴⁶ На месту начелника је био до окупације земље 1941. Будући да су у Санитетском одељењу били сконцентрисани сви послови бившег Министарства народног здравља и да су се министри, од којих ниједан није био лекар, често мењали, Иванић је у том периоду практично руководио здравственом службом.

У погледу политичког ангажовања, до 1928. Иванић је био члан Социјалистичке партије Југославије. Учествовао је на партијским зборовима, највише у Војводини, а на изборима 1927. био је кандидат ове партије за Старобечејски и Жабалски срез. На крају је активно учествовао и у расцепу у странци, одвојивши се са десним крилом октобра 1928. и потом потпуно напустивши социјалистички покрет.⁴⁷ У својим десничарским стремљењима нашао је истомишљеника у Димитрију Љотићу, с којим је 30-их основао ЈНП Збор. Његовом угледу у Збору посебно су допринеле везе у немачким медицинским и привредним круговима. Иванић је у октобру 1940. био домаћин при-

42 *Преглед предавања за зимски семестар школске 1933/34*, (Београд: Универзитет у Београду, 1933), 101; *Преглед предавања за зимски семестар школске 1939/40*, (Београд: Универзитет у Београду, 1939), 70.

43 *Просветни гласник* LIV, 8, 1. 8. 1938, 789; *Просветни гласник* LV, 11, 1. 11. 1939, 1321.

44 *Службене новине Краљевине Југославије* XIX, 157, 15. 7. 1937, 1.

45 Државни архив Србије (ДАС), Г-216, Министарство народног здравља НР Србије, Персонална досијеа, Ф 70, бр. 30 – Досије др Богољуба Константиновића, указ о постављењу О. Бр. 10530 од 8. 6. 1938.

46 Тешко је одгонетнути који су били разлози за овакво персонално решење којим је Иванић у делу надлежности био надређен самом себи и које је негативно коментарисано у појединим (посебно хрватским) лекарским круговима. Видети: Dugač, *n. d.*, 135.

47 Тома Milenković, *Socijalistička partija Jugoslavije (1921–1929)*, (Beograd: ISI, 1974), 381–396, 440–452; „Предизборна акција: кандидације се настављају“, *Време* VII, 1998, 15. 7. 1927, 3.

ликом посете др Леонарда Контија, руководиоца здравствене службе Немачке, који је у Београд дошао ради обиласка прихватног логора за Немце исељенике из Бесарабије и Добруце.⁴⁸ У Немачкој је боравио 1936. по позиву Савета за оглашавање немачке привреде при Министарству пропаганде (Werberat der deutschen Wirtschaft), потом јуна 1937. као гост на скупу организације „Снага кроз радост“ (Kraft durch Freude),⁴⁹ а уочи Априлског рата, 27. фебруара 1941, био је предавач на састанку Берлинског медицинског друштва.⁵⁰

Иванићев пронемачки став пресудно је утицао на ток његовог живота и рада након почетка Другог светског рата у Југославији. Почетком маја 1941. војни заповедник у Србији именован је Савет комесара, Немцима потпуно потчињен административни орган на челу са Миланом Аћимовићем, чији задатак је био сређивање прилика и одржавање реда и мира на окупираној територији. Један од десет комесара био је Стеван Иванић, коме је поверен ресор здравља и социјалне политике. Са Милосавом Васиљевићем, комесаром народне привреде, Иванић је у Савету комесара био представник Љотићевог Збора.⁵¹

За сарадњу са окупатором на пољу народног здравља и социјалне политике Иванић се препоручио већ крајем априла 1941. Повереник немачке службе безбедности Јохан Вишт⁵² оставио је извештај о разговору који је 26. априла водио са Иванићем као начелником Министарства за социјалну политику и народно здравље. Иванић је тада предложио да се ради поновног успостављања здравствене службе у Београду и Србији: „сместа“ успоставе санитетске и хигијенске организације, заводи и надлештва; повере уводни радови пређашњем апарату; ставе у службу сви лекари и целокупан сани-

48 *Време*, бр. 6734, 23. 10. 1940, 11.

49 Rastko Lompar, „Afera 'Техничка унија' и везе ЈНП Збора са нацистичком Немачком 1935–1941“, *Историја 20. века 2/2020*, 88.

50 *Време*, бр. 6812, 12. 1. 1941, 11.

51 *Ново време*, бр. 1, 16. 5. 1941, 1; Branko Petranović, *Srbija u Drugom svetskom ratu 1939–1945*, (Београд: Војноиздавачки и новински центар, 1991), 111–114, 132–138; Бранислав Божовић, *Београд под комесарском управом 1941*, (Београд: ИСИ, 1998), 79–94; Александар Стојановић, *Идеје, политички пројекти и пракса владе Милана Недића*, (Београд: ИНИС, 2015), 126–129.

52 Јохан Вишт (Johann Wüsch 1897–1976). Пре Другог светског рата је био члан Културбунда и бавио се социјалним, демографским и здравственим проблемима фолксдојчера. Почетком рата је радио за BdS у Београду, а 1942. прешао у Будимпешту. Filip Krčmar, „Johann Wüsch“, *The History of East-Central European Eugenics*, 529–533.

тетски персонал под руководством „једног одговорног стручњака“; омогући планска здравствена и хигијенска служба у Београду и Србији, директан контакт те службе са властима и слободно кретање санитетског персонала ради спровођења и контроле епидемиолошких мера; као и да се све залихе медикамената и санитетског материјала у приватном власништву и југословенске војне залихе ставе на располагање највишем здравственом руководству. Нагласио је да „би био спреман да поднесе један опширан предлог о организовању здравствене службе меродавном месту и радо би сарађивао“. По његовом мишљењу, није требало у окупираној Србији формирати „једну владу састављену од представника предратних странака“ или „један политички кабинет“, већ „једну дирекцију признатих стручњака за сваку струку“. Сматрао је да би око тога требало консултовати Димитрија Љотића. Иванић је изнео и занимљив геополитички став: „Ако Немачка победи, онда ће се на Југоистоку створити један савез држава са седиштем у Београду, којем би биле прикључене све балканске државе, можда и Турска“.⁵³

Вишт је у извештају додао да већ 11 година познаје Иванића и да је 1936. с њим био у Немачкој. Истакао је да је он као „научењак на пољу здравствене службе врло добро познат“, да је у преписци са водећим људима Рајха на том пољу (др Конти, др Хауболд) и са Институтом Роберт Кох у Берлину, да је политички припадао Љотићевом покрету и да је због своје делатности у задругарству веома омиљен код сељака.⁵⁴

Свакако да је на основу таквог угледа (сигурно представљеног Немцима из више извора), спремности на сарадњу и вишегодишењег искуства у руковођењу здравственом службом Иванић добио положај комесара. Први кораци које је предузео у мају 1941. били су усмерени ка поновном успостављању система здравствене службе, повезивању и сарадњи превентивно-медицинских и куративних установа, њиховом снабдевању најнеопходнијим лековима и ка спровођењу заштите од заразних болести. У мају је донео решења о обавезном пријављивању случајева оболелих од маларије, туберкулозе и полно преносивих болести.⁵⁵ Под његовом управом, Министарство се посебно старало за збрињавање избеглица, здравствену заштиту

53 ИАБ, BdS, I-45, досије Стевана З. Иванића.

54 Исто.

55 ДАС, Г-10, Министарство рада, социјалне политике и народног здравља, Ф II.

деце и што равномерније распоређивање санитетског особља, нарочито лекара, по унутрашњости.⁵⁶

Иванић се мешао и у послове других ресора. Када је Министарство просвете маја 1941. покушавало да покрене реформу Универзитета, тражио је да се формира посебна комисија за реформу Медицинског факултета, у којој би учествовао он лично и представници његовог министарства. Такво нарушавање аутономије Универзитета и надлежности Министарства просвете Сенат Универзитета је одлучно одбио, као и саму тежњу Министарства просвете да реформише Универзитет у условима окупације.⁵⁷

Током рада на месту комесара, у лето 1941, Стеван Иванић је дао неколико изјава из којих се могу видети његови ставови, актуелни проблеми, као и пропагандне поруке и идеологија колаборациониста, посебно у сфери здравства и социјалне политике. На Радио Београду је, 5. јуна 1941, говорио да се социјална политика у Србији под окупацијом угледа на пример Немачке и органску филозофију: „Ми органски схватамо живот државе и народне заједнице. Држава и народна заједница представљају организам.“ За њега су највеће вредности биле рад, породица и национална заједница. Породицу је сматрао за „основну друштвену и биолошку јединицу, на којој почива, и политички и социјално и расно људска национална заједница“. Раду је требало „подићи част до највишег закона народне заједнице“, као „највеће моралне вредности и највеће службе Богу и народу“. Зато је децу требало од малена васпитавати за рад, а као пример за углед је истицао „Хитлерову омладину и обавезну радну службу“. У складу са елементима идеологије покрета Збор, култ рада, задругарство, култ старешинства, српско село и национална заједница, требало је да постану основа државне политике, насупрот демократији, парламентаризму, интернационализму и „јеврејско-масонском духу“. „Три су стуба“, истицао је, „на којима треба да се постави садашњост нашег народа, да би му се обезбедила будућност: здравље, просвета, привреда“.⁵⁸

На скупштини Радничке коморе у Београду 22. јула 1941. говорио је како у „новој Србији“ „сви сталежи треба да чине један једин-

56 *Ново време*: бр. 16. 31. 5. 1941, 4; бр. 56, 12. 7. 1941, 4; *Службене новине*, мај–август 1941.

57 Стојановић, *н. д.*, 234–235.

58 „Говор г. др. Стевана Иванића, комесара Министарства социјалне политике и народног здравља. Потребно је подићи част раду до највишег закона народне заједнице“, *Ново време*, бр. 22, 6. 6. 1941, 1–2.

ствени организам“ и да у остварењу тог циља треба сузбијати „јеврејско-комунистички дух“, интернационалну пропаганду, сталешки дух и саботере. Као пример да се изазовима може одупрети навео је податак из сопствене биографије: „Ја сам и сам некада био марксиста, али успео сам да отстраним и ишчистим из своје душе тај дух, а једнаким путем треба да пођу и сви“.⁵⁹

Током лета 1941. разбуктавао се устанак у Србији те је један од најважнијих задатака комесарске управе било позивање становништва на ред и мир. У ту сврху је требало да послужи и Апел српском народу, објављен у *Новом времену* 13. и 14. августа, који је потписало више од 400 јавних личности. Наравно, међу потписницима је, поред осталих комесара, био и Стеван Иванић.⁶⁰

Неколико дана касније, *Ново време* је објавило Иванићеву изјаву о социјално-медицинским акцијама и здравственим мерама у Србији. Том приликом је говорио и о еугеници и о плановима за оснивање „Завода за расно-биолошка испитивања и заштиту народа од рђавих утицаја наслеђа и неправилних мешавина“. „Српски народ“, сматрао је, „припада динарској раси, једној од најбољих људских раса“.⁶¹ То становиште, детаљно размотрено, изнео је и у књизи коју је писао (или завршавао) током окупације и која је остала недовршена (недостаје закључак). Исписан писаћом машином на 161 страници, рукопис носи наслов „Народ у Србији: раснобиолошка и етничка проучавања са историјом расног и етничког развитка српског народа“ и подељен је у 13 поглавља. У првих шест поглавља Иванић је обрдио историју српског народа од досељавања Словена на Балканско полуострво до обнављања српске државности у 19. веку, а у другом делу је разматрао питања „биотике, биологије, етничког састава и етничких група народа у Србији, етничког и расног изграђивања, расно-етничких посебности и извора етничких особености српског народа“. С дивљењем је писао како је од свих народа који су кроз историју живели на увек немирном Балкану „само српски динарски човек ту опстао 13 векова под страховито тешким условима борбе и страдања“, захваљујући, у првом реду, својим „расно-етничким посебностима“ као што су језик, посебно схватање сродства и крви, чојство

59 „Скупштина Радничке коморе у Београду“, *Ново време*, бр. 67, 23. 7. 1941, 3.

60 „Апел српском народу“, *Ново време*, 13. 8. 1941, 1.

61 „Изјава комесара Министарства социјалне политике и народног здравља г. др Стевана Иванића: Како се спроводи социјално-медицинска акција у нашој земљи низом предузетих здравствених мера?“, *Ново време*, бр. 91, 19. 8. 1941, 3.

и јунаштво, духовна утемељеност у земљорадњи, мистичност, симболичност и српске народне умотворине. „Стваралачка моћ српског човека“, по Иванићу, има много „самосвојних и својеврсних изражајности“, а „вера и поуздање у самог себе и у своју снагу извиру из расног духа динарског, који не познаје сметње и препреке“.⁶² У Иванићевим опсервацијама препознатљив је и утицај Љотићевих ставова о расном питању. Словени су, према Љотићу, највише вредновали јачину духа, Германи јачину крви и расе, а „Латини“ ума.⁶³

Осим устанка који је у знатној мери довео до нестабилности комесарске управе, отварању њене кризе је допринело и незадовољство комесара због малих компетенција, међусобне несугласице и бројне тешкоће у раду. Покушано је да се криза превазиђе реконструкцијом Савета комесара 10. јула 1941. Иванић је остао на истој дужности, а као заменика је добио Божицара Дарка Петровића.⁶⁴ Међутим, промене нису довеле до побољшања. Расплету кризе и укидању комесарске управе допринео је сам Иванић оставком коју је 23. августа поднео заједно са Милосавом Васиљевићем, а њихов пример су следили Петровић и комесар финансија Душан Летица. У меморандуму, писменом образложењу оставке (коју је вероватно писао Димитрије Љотић) стајало је да је комесарски режим дотрајао, да не може да реши опасну ситуацију која је настала и да се стање погоршава. Поред тога, као сметња за квалитетнији рад наведене су ограничене компетенције српске власти и потпуна превласт и стално мешање немачке окупационе управе у њен рад. Иступање Иванића и Васиљевића из комесарске управе у ствари је било део политичке линије Збора у борби за већи утицај код окупационих власти и за ширење компетенција домаћег управног апарата.⁶⁵ Тако је 29. августа 1941. Савет комесара укинут и формирана је влада Милана Недића, са првим задатком да помогне у гушењу устанка и у пацификацији Србије. Са нешто више ауторитета и снаге, и даље је била слаба и потпуно зависна од немачког војно-управног апарата и као таква је делова-

62 МНТ, Збирка СЛД, МНТ.Т:11.7.1342, Народ у Србији: раснобиолошка и етничка проучавања са историјом расног и етничког развитка српског народа (рукопис Стевана З. Иванића).

63 Василије З. Драгосављевић, *Идеолошки утицаји европског фашизма на југословенске интегралистичке покрете радикалне деснице у међуратном периоду (1921–1941)*, (докторска дисертација, Универзитет у Београду, Филозофски факултет, 2017), 533.

64 Божовић, *н. д.*, 204–205; *Ново време*, бр. 55, 11. 7. 1941, 1.

65 Божовић, *н. д.*, 360–362.

ла до краја окупације.⁶⁶ Стевана Иванића није било у влади Милана Недића, али је он у наредном периоду својим радом и наступима у јавности у потпуности заступао и бранио њене циљеве и деловање.

Одлуком од 22. септембра 1941. Иванић је пензионисан као начелник санитетског одељења Министарства социјалне политике и народног здравља.⁶⁷ У наредном периоду окупације имао је функцију државног саветника (од фебруара 1942), а маја 1943. Милан Недић га је, као државног саветника и председника Савеза здравствених задруга, именовоа за члана Управног одбора Главног задружног савеза и за члана Управног одбора Савеза српских земљорадничких задруга у Београду.⁶⁸

Иванић се и даље оглашавао у колаборационистичкој штампи (*Новом времену*, *Нашој борби*, *Српском народу* и др.) с тим што је садржај његових написа имао израженији политички карактер него у пређашњем периоду. Понављајући ставове и идеје које је износио као комесар (а и раније, пре рата), давао је слику „нове Србије“ у немачком „новом поретку“. Износио је ставове, мотиве и стереотипе карактеристичне за фашизам и српску конзервативну десницу (национализам, традиција, рад, породица, српско село, дисциплина, вођа, домаћин, задругарство, национална заједница, као и расизам, антисемитизам, антимаџонство, антијугословенство, антикомунизам, супротстављање западној парламентарној демократији, индивидуализму, либерализму, слободама, модернизму и интернационализму).⁶⁹ У првом плану је често била борба против комуниста, „до истребљења“, „до потпуне истраге овога злога семена јеврејског врховног редитеља“, нарочито у време гушења устанка у јесен 1941. и током распламсавања борби у Србији 1944. Посебно је истицан значај Љотићевих добровољаца као предводника у тој борби.⁷⁰

66 *Ново време*, бр. 30. 8. 1941, 1; Божовић, *н. д.*, 360–368; Petranović, *п. д.*, 217–228.

67 МНТ, Збирка СЛД, МНТ.Т:11.7.1340, Решење о пензионисању Стевана Иванића.

68 *Српски народ*, бр. 19, 22. 5. 1943, 3.

69 О идеологији, пропаганди и стереотипима фашизма и колаборационизма је доста писано. Наводимо само: Стојановић, *н. д.*; *Колаборационистичка штампа у Србији 1941–1944*, 1–2, ур. А. Стојановић, (Београд: Филип Вишњић, 2015, 2018); Маријана Мраовић, *Од сурове стварности до алтернативне реалности. Пропаганда владе Милана Недића 1941–1944*, (Београд: Медија центар Одбрана, 2019); Rade Ristanović, „Verbalni delikt, Београђани i окупациони режим tokom Drugog svetskog rata“, *Istorija 20. veka* 2/2020, 103–107.

70 Наводимо неке Иванићеве чланке: „Кад истреби коров из своје средине, народ ће постати ковач своје судбине“, *Наша борба*, бр. 4, 28. 9. 1941, 8; „Дужности и права“, *Наша борба*, бр. 13, 30. 11. 1941, 7; „Шапат и јавна реч“, *Наша борба*, бр.

Поред писања у штампи, учествовао је и на зборовима, где је износио антикомунистичке ставове (Мионица, Ваљево). У Заводу за принудно васпитање омладине у Смедеревској Паланци одржао је три предавања: почетком 1943. „О социјалном раду под разним политичким режимима“, јануара 1944. „О народној уметности“ и јула 1944. „Потреба нашег изграђивања на основу нашег оригиналног српског лика“.⁷¹

Из Иванићевих функција и активности током окупације, из садржаја његових чланака и доступне архивске грађе може се закључити да је представљао истакнутог и угледног колаборационисту, идеолога и пропагатора српске управе под окупацијом. У документима VdS-а истицано је да су Немци били задовољни његовим радом, да има пронемачки став, да ужива углед у задругарским круговима, да је познати противник комунизма и међу првима и најактивнијима у пропагандном раду, да позива народ на лојалност и сарадњу, да је поштен и некоруптиван. Међутим, било је и много замерки на његов рад и ставове. Сматрано је да је бивши марксиста (што је и сам признавао), да је као члан Збора неактиван, да је масон и да његова фамилија није по питању комунизма била беспрекорна, да му је зет хапшен, а ћерка Зорана позната као комунисткиња.⁷²

Несумњиво да су ове оптужбе биле и резултат политичких сукоба међу српским колаборационистима и међу самим зборашима. То је довело и до хапшења Стевана Иванића 17. јуна 1943, због наводног ширења комунистичке пропаганде, пошто су такве оптужбе учестале после седнице Управног одбора Главног савеза српских земљорадничких задруга 24. маја 1941. Иванић је оптужен да је на седници учествовао у спречавању избора Зорана Вуковића, кога је за директора Главног савеза земљорадничких задруга препоручио Франц Нојхаузен, немачки опуномоћеник за привреду у окупираној Србији.⁷³ Тиме су били незадовољни неки српски колаборациони-

14, 7. 12. 1941, 6; „Шта морамо брзо радити“, *Наша борба*, бр. 16, 21. 12. 1941, 2; „Не Партија већ уједињена нација“, *Наша борба*, бр. 21, 25. 1. 1942, 4; „Истина или лаж“, *Српски народ*, бр. 4, 22. јануар 1944, 6; „Српски језик као израз српског духа“, *Просветни гласник*, фебруар 1944; „Добровољачка мисао – српска мисао“, *Српски народ*, бр. 27, 24. 6. 1944, 6; „Српски пут“, *Српски народ*, бр. 32, 29. 7. 1944, 5.

71 АЈ, Фонд Државне комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача (110), 810, Досије Стевана Иванића.

72 ИАБ, VdS, I-45, Досије Стевана Иванића.

73 Франц Нојхаузен (Franz Neuhausen 1887–1966), немачки инжењер. Пре рата је живео у Београду и развио свестрану привредну, политичку, друштвену и шпијунску делатност широм Југославије. Од 1941. био је генерални опуномоће-

сти, као и сами Немци. У време хапшења и ислеђивања, истицани су сви поменути „греси“ Стевана Иванића, међутим, необично је што му као отежавајућа околност није узето заузимање за ослобађање појединих колега ухапшених 1942. Заузео се, наиме, за др Гедеона Алковића, осумњиченог због јеврејског порекла (које је и доказано, али је ослобођен);⁷⁴ затим за др Драгомира Гуелмина, осумњиченог да одржава везе и материјално помаже комунисте (такође је ослобођен)⁷⁵ и за др Ану Ротдојч, заточену у логору на Бањици, која је признала да је, истина под принудом, лечила партизане у Вранићу, снабдевала их лековима и завојним материјалом, али и да је „у начелу симпатизирала комунисте“ мада није желела да им се прикључи⁷⁶ (није ослобођена већ је спроведена у логор у Јасеновцу, где је страдала). Према сведочењу Лазара Савкова, инспектора рада у Комесаријату за народно здравље, Иванић није отпустио Наду Марковић, инжењера у Комесаријату, иако му је Савков то предложио на основу података о њеном комунистичком деловању.⁷⁷

Иванић је у затвору провео 12 дана, а ослобођен је захваљујући низу интервенција у његову корист (др Валтер Алберти, шеф немачке болнице у Београду, др Хауболд, др Конти, Д. Љотић). Истицано је да је националан, социјалан, има антисемитске и антикомунистичке ставове, да је германофил, пронемачки лекар, расиста, „најбољи хигијеничар у земљи“. Као посебна Иванићева заслуга помињано је то што је 1940, својом позитивном оценом о погодности терена на левој обали Саве за изградњу логора за Немце који су се исељавали из Бесарабије и Добруце, омогућио њихово прихватање и збрињавање на путу ка Немачкој. Алберти је сматрао да Иванићевим хапшењем извесни кругови у Београду покушавају да покваре реноме људи који су подржавали Немачку и углед самих Немаца. Било је и мишљења да он има непријатеље у српској влади „зато што врши поштени немачки рад“ и зато што се бори против корупције. Оптужбе против

ник за привреду у Србији и организовао темељну експлоатацију земље. После рата је био изручен Југославији као ратни злочинац и осуђен на 20 година, али је 1953. ослобођен. Бранислав Божовић, „Нојхаузен Франц“, *Српски биографски речник*, књ. 7, ур. Бранко Бешлин, (Нови Сад, Матица српска, 2018), 572-573; Стојановић, *н. д.*, 111-114.

74 ИАБ, VdS, 1177-A 210, Досије др Гедеона Гезе Алковића.

75 ИАБ, Управа града Београда, Специјална полиција (УГБ СП) IV-2/64 к. 107/14, Досије др Драгомира Ј. Гуелмина.

76 ИАБ, УГБ, СП IV-2/76 к. 165/9, Досије др Ане Ротдојч.

77 ИАБ, УГБ, СП IV-9/34 к. 189/8, Досије Лазара И. Савкова.

Иванића онемогућиле су покушај да се ангажује на месту директора Централног хигијенског завода и настојање да се постави за професора хигијене на Медицинском факултету. Министар унутрашњих дела Танасије Динић био је одлучно против тога јер је сматрао да се Иванићу, који „не може да контролише своје укућане“, не може поверити рад са студентима. Иванић је током саслушања 25. јуна 1943. одбио све оптужбе. Признао је да је био члан Српске социјалдемократске странке, али касније се разочарао и увидео да „марксистичка идеологија представља једну лаж“ и 1928. прекинуо све везе са социјалдемократијом и марксизмом. Тврдио је да је са Љотићем основао Збор, да је остао члан покрета, да је представник пријатељске струје према Немачкој и да се борио против комунизма и слободних зидара. Гарантовао је да се његова деца не баве политиком. Из затвора је пуштен 28. јуна 1943.⁷⁸

Стеван Иванић се октобра 1944. повукао из Београда са Недићевим, Љотићевим и немачким јединицама. Децембра 1944. био је санитарски официр Првог српског добровољачког корпуса у Словенији. Потом је 1945. прешао у Италију, у логор Еболи, и на крају у Немачку, где је у логору Линген код Минхена остао до краја живота.⁷⁹

Чим је емигрирао, нове власти у земљи су започеле обрачун са њим као са идеолошким непријатељем и сарадником окупатора. Државна комисија за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача га је прогласила за злочинца и издајника. Иванићев злочин је квалификован као „издаја народа и сарадња са окупатором“, зато што је као комесар и потом као државни саветник, писао и говорио против комунизма, наређивао оружане акције добровољаца против НОП-а, био „експонент Недићеве издајничке политике“ и популаризовао Недићеву владу и Немце, спроводио немачку политику „хло-роформисања народа путем пропаганде“ итд. Сматран је и саучесником председника Савета комесара Милана Аћимовића за злочине у логору на Бањици од 9. јула до 3. септембра 1941. Осуђен је као „један од главних фашистичких идеолога под окупацијом“ и „један од најглавнијих функционера покрета Збор“, који је током рата оправдао наде својих „хитлеровских послодаваца“. Повлачењем са окупатором и „осталим издајницима“, он се на крају „приликом слома не-

78 ИАБ, BdS, I-45, Досије Стевана Иванића.

79 АЈ, 110, ф-810, 110, инв. бр. 9201, Стеван Иванић.

пријатељева, ставио потпуно на његову страну служећи му до краја“, закључено је у одлуци Државне комисије.⁸⁰

Иванића су убрзо стигле још две казне. Прво га је маја 1945. Суд части Београдског универзитета удаљио са Универзитета „зато што је одбегао у Немачку“,⁸¹ а потом је и Српско лекарско друштво, тежећи да „етички и морално-политички прочисти редове целе лекарске струке“, на седници Пленума 12. новембра 1946, донело одлуку да, због злочина које су учинили према народу, јавно жигоше и огласи као недостојне девет лекара, а међу њима и др Стевана Иванића.⁸²

Државни органи нове Југославије пратили су Иванићево кретање у емиграцији.⁸³ Он се после емигрирања трудио да избегне изручење органима нове Југославије и, према емигрантској литератури, покушавао да изнесе своју верзију догађаја за које је у земљи био осуђен. Британска влада је у октобру 1945. дала оквирни пристанак да Југославији преда, између осталих, и Иванића. У пролеће 1947. британска комисија при амбасади у Риму на челу са генерал-мајором Фицројем Маклином испитивала је становнике логора Еболи, са намером да одлучи кога ће да преда југословенским органима на суђење, а коме да да статус расељеног лица. Стеван Иванић је још раније напустио Еболи и избегао да се суочи са представницима комисије, али је Маклину 19. марта 1947. послао писмену изјаву у којој је изнео своју верзију улоге коју је имао током немачке окупације.⁸⁴

У изјави се бранио, није признавао никакав злочин и нагласио је да „се ничега не стиди у погледу свог активног рада, пре или за време рата“ и „не плаши се да изађе пред било који независни суд“. Тврдио је да је Савет комесара сарадњу са окупатором заснивао на међународном праву, да је служио интересима народа, одбио је да донесе антијеврејске законе, протествовао против „бесправних аката“ окупатора, није признавао комадање Југославије, признавао је краља и владу у Лондону и сматрао их правним представницима Југославије и да је одбијао „политичку сарадњу“ са Немцима против „наших савезника“. Сматрао је да он као комесар социјалне полити-

80 АЈ, 110, ф-810, 110, инв. бр. 2302, Стеван Иванић.

81 Момчило Митровић, *Изгубљене илузије, Прилози за друштвену историју Србије 1944–1952*, (Београд: ИНИС, 1997), 116–117; Dragomir Bondžić, *Beogradski univerzitet 1944–1952*, (Beograd: ISI, 2004), 83–84.

82 *Српски архив за целокупно лекарство* 10–12, (1946), 186–188.

83 АЈ, 110, ф. 810/1, Стеван Иванић.

84 Боривоје М. Карапанџић, *Српски добровољци 1941–1981*, (Кливленд: s. n., 1981), 325–334. - У исто време, изјаву је послао и Милосав Васиљевић.

ке и народног здравља није био одговоран за злочине које су чинили Немци и полиција, да је покушавао „да ублажи тежак положај народа“ и да је дао оставку јер Немци нису држали дату реч. Истакао је свој рад на очувању народног здравља, посебно деце и избеглица, борбу против заразних болести и заштиту радника од мобилисања и доктора од интернације. Поменуо је и да га је Гестапо током окупације третирао као сумњивог, да је оптуживан као непријатељ Немачке, комуниста и масон и да је 1943. ухапшен. Сматрао је да је једини разлог што је оптужен био политички – као непријатељ комуниста и припадник покрета Збор (за који је сматрао да није фашистички како су га оптуживали комунисти). На крају је тражио „правду“ од владе Велике Британије.⁸⁵

Видљиво је да је Иванић много тога прећутао и да је у неким ставовима променио страну. Сарадња са окупатором, угледање на нацистичку Немачку и позивање на Хитлерове речи сада су били замењени позивањем на међународно право,⁸⁶ верност краљу и избегличкој влади и на „наше савезнике“. Уместо поражених сила Осовине, сада је за савезнике сматрао победничке силе антифашистичке коалиције. Заборављени су кривица „светског јеврејства“ и „јудео-масонска завера“ и критички однос према западној парламентарној демократији и вредностима. Док је некада позивао народ да не слуша „лажне гласове са радија Лондона“, сада је од тог Лондона тражио „правду“. У његовој представи непомирљиви непријатељи су остали само још комунизам и комунистичка власт у Југославији, којој, на крају, није био изручен. Иако су његови идеолошки ставови и деловање били познати Британцима, постоје претпоставке да до изручења није дошло јер није била пронађена „објективна кривица“ због његовог учешћа у управи у окупираној Србији.⁸⁷ Иванић јесте сачувао живот, али је изгубио углед: политичким, а првенствено пронацистичким ставовима засенио је свој дугогодишњи рад и постигнућа на пољу јавног здравља и развоја здравствене службе у предратној Југославији. За разлику од Медицинског факултета, који је 2001. донео одлуку о моралној рехабилитацији професора удаљених с Факул-

85 Исто.

86 О супротстављеним погледима на колаборацију видети: Dragan Aleksić, „Izdajnici ili rodoljubi. Paralelna slika o kolaboraciji u srpskoj istoriografiji u zemlji i emigraciji“, *Istorija 20. veka 2/2010*, 163–174.

87 Исто, 172. - Милосав Васиљевић, бивши комесар народне привреде, такође није изручен.

тета из политичких разлога, међу којима је био и Иванић,⁸⁸ Српско лекарско друштво то није учинило. После неколико година живота у емиграцији и девет месеци боловања након možданог удара, др Стеван Иванић је преминуо 5. новембра 1948. у логору Линген код Минхена, где је и сахрањен.⁸⁹

Резиме

У раду се на основу архивске грађе, периодике и литературе даје сажет преглед Иванићевог живота и његових стручних медицинских и идеолошко-политичких ставова и деловања. Стеван Иванић је звање доктора медицине стекао у Бечу 1910; био је учесник балканских ратова и Првог светског рата, а у лекарској каријери је прешао пут од среског лекара до начелника Санитетског одељења Министарства социјалне политике и народног здравља. Посебно се бавио хигијеном, бактериологијом, социјалном медицином, здравствено-просветним радом и здравственим задругарством. Био је оснивач и први директор Централног хигијенског завода, члан Главног санитетског савета, а као начелник одељења у Министарству (1936–1941) практично је руководио здравственом службом у земљи. Од 1933. био је приватни доцент на Медицинском факултету у Београду за предмет *хигијена*. До 1928. социјалиста, почетком 30-их је са Димитријем Љотићем организовао Југословенски народни покрет Збор, у којем је заступао десничарске, антикомунистичке и расистичке идеолошке ставове. На почетку немачке окупације 1941. био је комесар социјалне политике и народног здравља у Савету комесара Милана Аћимовића, а потом је био члан Државног савета у окупираној Србији. Октобра 1944. напустио је Србију и живео у емиграцији у Италији и Немачкој. У пролеће 1945. одлуком Суда части удаљен је са Београдског универзитета, а одлуком Државне комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача проглашен је за издај-

88 Архива Медицинског факултета у Београду, Документација о рехабилитацији професора 2001. - Наставно-научно веће Медицинског факултета у Београду је 24. 1. 2001. извршило моралну рехабилитацију 20 наставника удаљених са факултета из политичких разлога 1944–1954. и затражило ревизију политичких процеса.

89 МНТ, Збирка СЛД, МНТ.Т:11.7.1341, Sterbeurkunde (умрлица Стевана З. Иванића), Standesamt Lingen / Ems № 240/1948, 24. 1. 1951 (препис); Стеван Пироћанац, *Српски добровољци 1941–1945: у речи и слици*, (Ваљево: Удружење српских добровољаца, 2010), 298, 306, 317. У овој књизи је објављена фотографија са сахране Стевана Иванића и фотографија његовог гроба у Лингену.

ника. Био је један од деветорице лекара које је Пленум Српског лекарског друштва 1946. „јавно жигосао“ и „огласио недостојним због злочина које су учинили према народу“.

Sources and Literature

- Državni arhiv Srbije: G-216, Ministarstvo narodnog zdravlja NR Srbije; G-10, Ministarstvo rada, socijalne politike i narodnog zdravlja; G-229, Epidemiološki institut Beograd.
- Arhiv Jugoslavije: Fond 66 Ministarstvo prosvete Kraljevine Jugoslavije; 110 Državne komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača.
- Istorijski arhiv Beograda: Fond Zbirka crkvenih matičnih knjiga; Lekarska komora; BdS; Uprava grada Beograda, Specijalna policija.
- Muzej nauke i tehnike. Zbirka Muzeja Srpskog lekarskog društva.
- Arhiva Valjevske gimnazije.
- Archiv der Universität Wien.
- Karl-Franzens-Universität Graz. Universitätsarchiv.
- Arhiva Medicinskog fakulteta u Beogradu.

- *Pregled predavanja za zimski semestar školske 1933/34. godine.* Beograd: Univerzitet u Beogradu, 1933. (cyrillic)
- *Pregled predavanja za zimski semestar školske 1939/40. godine.* Beograd: Univerzitet u Beogradu, 1939. (cyrillic)
- *Projekat Pravila Društva srpskih lekara – za vreme rata.* Solun: Št. Topografskog odeljenja Vrhovne komande, 8. jula 1918. (cyrillic)

- Aleksić, Dragan. „Izdajnici ili rodoljubi. Paralelna slika o kolaboraciji u srpskoj historiografiji u zemlji i emigraciji“. *Istorija 20. veka* 2/2010, 163–174.
- Božović, Branislav. *Beograd pod komesarskom upravom 1941.* Beograd: ISI, 1998. (cyrillic)
- Božović, Branislav. „Nojhauzen Franc“. *Srpski biografski rečnik*, knj. 7, ur. Branko Bešlin, 572–573. Novi Sad: Matica srpska, 2018. (cyrillic)
- Bondžić, Dragomir. *Beogradski univerzitet 1944–1952.* Beograd: ISI, 2004.
- Vasiljević, Jelena. „Osnivanje Centralnog higijenskog zavoda u Beogradu i njegov rad u periodu između: dva rata (1919–1941)“. *Zbornik radova Dvanaestog naučnog sastanka Naučnog društva za istoriju zdravstvene kulture Jugoslavije*, 131–138. Beograd: Naučno društvo za istoriju zdravstvene kulture Jugoslavije, 1964.
- Dragosavljević, Vasilije Z. „Ideološki uticaji evropskog fašizma na jugoslovenske integralističke pokrete radikalne desnice u međuratnom periodu (1921–1941)“. Doktorska disertacija, Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet, 2017. (cyrillic)
- Dugac, Željko. *Protiv bolesti i neznanja: Rockefellerova fondacija u Međuratnoj Jugoslaviji.* Zagreb: Srednja Europa, 2005.

- Ivanić, Stevan. „Bakteriološka laboratorija I armije“. *Srpski arhiv za celokupno lekarstvo* XXIII, 11–12, (1921), 598–604. (cyrillic)
- Ivanić, Stev. Z. „Ljudski materijal u Srpskoj vojsci na Solunskom frontu“. *Istorija srpskog vojnog saniteta: naše ratno sanitetsko iskustvo*, ur. Vladimir Stanojević, 577–590. Beograd: V. Stanojević, 1925. (cyrillic)
- Ivanić, Stevan Z. „Moja sećanja: Žensko pitanje u đачkoj družini 'Podmladak'“. *Spomenica Muške gimnazije u Kragujevcu 1833–1933*, 269–270. Kragujevac: Izdanje Odbora za proslavu stogodišnjice, 1934. (cyrillic)
- Karapandžić, Borivoje M. *Srpski dobrovoljci 1941–1981*. Klivlend: s. n., 1981. (cyrillic)
- *Kolaboracionistička štampa u Srbiji 1941–1944*, 1–2, ur. A. Stojanović. Beograd: Filip Višnjić, 2015, 2018. (cyrillic)
- Krčmar, Filip. „Johann Wüsch“. *The History of East-Central European Eugenics 1900–1945, Sources and Commentaries*, ed. Marius Turda, 529–533. London – New York: Bloomsbury, 2015.
- Lompar, Rastko. „Afera 'Tehnička unija' i veze JNP Zbora sa nacističkom Nemačkom 1935–1941“. *Istorija 20. veka 2/2020*, 85–102. doi: 10.29362/ist20veka.2020.2.lom.85-102
- Milenković, Toma. *Socijalistička partija Jugoslavije (1921–1929)*. Beograd: ISI, 1974.
- Mitrović, Momčilo. *Izgubljene iluzije, Prilozi za društvenu istoriju Srbije 1944–1952*. Beograd: INIS, 1997. (cyrillic)
- Mraović, Marijana. *Od surove stvarnosti do alternativne realnosti. Propaganda vlade Milana Nedića 1941–1944*. Beograd: Medija centar Odbrana, 2019. (cyrillic)
- Petranović, Branko. *Srbija u Drugom svetskom ratu 1939–1945*. Beograd: Vojnoizdavački i novinski centar, 1991.
- Petrović, Vladimir. „Stevan Z. Ivanić“. *The History of East-Central European Eugenics 1900–1945, Sources and Commentaries*, ed. Marius Turda, 495–498. London – New York: Bloomsbury, 2015.
- Piroćanac, Stevan. *Srpski dobrovoljci 1941–1945: u reči i slici*. Valjevo: Udruženje srpskih dobrovoljaca, 2010. (cyrillic)
- Ristanović, Rade. „Verbalni delikt, Beograđani i okupacioni režim tokom Drugog svetskog rata“. *Istorija 20. veka 2/2020*, 103–128. doi: 10.29362/ist20veka.2020.2.ris.103-128
- Simić, Jelena Jovanović. *Muzealizacija medicine: muzeji i zbirke u Srbiji*. Beograd: Muzej nauke i tehnike, 2019. (cyrillic)
- Stojanović, Aleksandar. *Ideje, politički projekti i praksa vlade Milana Nedića*. Beograd: INIS, 2015. (cyrillic)
- Tatić, Uroš. „Ivanić, Momčilo“. *Srpski biografski rečnik*, knj. 4, ur. Čedomir Popov, 37–38. Novi Sad: Matica srpska, 2009. (cyrillic)
- Trgovčević, Ljubinka. *Planirana elita: o studentima iz Srbije na evropskim univerzitetima u 19. veku*. Beograd: Službeni glasnik, 2003. (cyrillic)

- Hiršfeld, Ludvik. *Istorija jednoga života*. Beograd: Srpska književna zadru-
ga, 1962. (cyrillic)
- Štampar, Andrija. *O zdravstvenoj politici*. Zagreb: Tisak Hrvatskog štampar-
skog zavoda, 1919.

- *Glasnik Ministarstva narodnog zdravlja* (cyrillic)
- *Narod* (cyrillic)
- *Narodni podmladak* (cyrillic)
- *Naša borba* (cyrillic)
- *Novo vreme* (cyrillic)
- *Pravo naroda* (cyrillic)
- *Prosvetni glasnik* (cyrillic)
- *Srpske novine* (cyrillic)
- *Službeni vojni list* (cyrillic)
- *Službene novine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca* (cyrillic)
- *Službene novine* (cyrillic)
- *Srpski narod* (cyrillic)
- *Vreme* (cyrillic)
- *Žena* (cyrillic)

Summary

Jelena Jovanović Simić
Dragomir Bondžić

Stevan Ivanić (1884–1948) – A contribution to a biography

ABSTRACT: Stevan Ivanić was a Serbian physician and head of the Health Services in the Kingdom of Yugoslavia. A Socialist in his youth, in 1934 he joined the Zbor movement and promoted right-wing ideological views. He was commissar of social affairs and public health in 1941, and after the war he went into exile, where he died in 1948. The Communist authorities proclaimed him a criminal and traitor. So far, Ivanić's biography has been available only in short encyclopedia entries. This paper is an attempt to supplement it with data from available archival material, periodicals and published literature and to present a fuller view of his professional and ideological-political activities and positions.

KEY WORDS: Stevan Ivanić, history of medicine, Zbor, Second World War, racism, Council of Commissars, collaboration, emigration

Based on archival material, periodicals and published literature, the paper presents a brief overview of Ivanić's life and his professional medical and ideological-political attitudes and activities. Stevan Ivanić obtained the title of doctor of medicine in Vienna in 1910. He fought in the Balkan Wars and the First World War. In his medical career he went from district physician to the Head of the Department of Health Services of the Ministry of Social Politics and Public Health. He was especially involved in hygiene, bacteriology, social medicine, health education and healthcare cooperatives. He was the founder and first director of the Central Hygiene Institute, a member of the General Medical Council, and as the head of the department in the Ministry of the Health (1936–1941) he essentially ran the health service in the country. From 1933 he was an unsalaried lecturer at the Faculty of the Medicine in Belgrade, teaching Hygiene. Until 1928 he was a socialist, and in the early 1930s, together with Dimitrije Ljotić, he organized the Yugoslav National Movement Zbor and advocated right-wing, anti-communist and racist ideological views. At the

beginning of the German occupation in 1941, he was commissar of social affairs and public health in the Milan Aćimović's Council of Commissars, and later a member of the State Council in occupied Serbia. He left Serbia in October 1944 and lived in exile in Italy and Germany. In the spring of 1945, by decision of the Court of Honor, he was expelled from the University of Belgrade, and by decision of the State Commission for Determining the Crimes of the Occupiers and Their Abettors, declared a traitor. He was one of the nine doctors who were "publicly stigmatized" by the Plenum of the Serbian Medical Society in 1946 and "declared unworthy because of the crimes they committed against the people".